

WYNIKI INWENTARYZACJI I KONCEPCJA REWALORYZACJI ZABYTKOWEGO ZESPOŁU PAŁACOWO-PARKOWEGO W MIĘDZYRZECU PODLASKIM (WOJ. LUBELSKIE)

Marek Dąbski, Margot Dudkiewicz, Wojciech Durlak,
Karolina Antoniuk, Elżbieta Pogroszewska

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Streszczenie. Opracowanie obejmuje fragment dawnego założenia pałacowo-parkowego w Międzyrzecu Podlaskim o powierzchni 6,09 ha. Podstawę do odczytania historycznego kształtu kompozycji parkowej stanowiła analiza materiałów archiwalnych oraz badania terenowe. Celem pracy było sporządzenie koncepcji rewitalizacji obiektu. Pierwszą drewnianą siedzibę w Międzyrzecu wybudował Gabriel Tęczyński na początku XVII w. Później dobra międzyrzeckie należały do wielu rodów m.in. Potockich (właścicieli Wilanowa). Do czasów współczesnych zachował się pałac projektu Antoniego Dygata z lat 30. XX w. Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków, należy do Gminy Miejskiej i mieści się w nim Miejski Ośrodek Kultury. Założenie parkowe jest efektem nawarstwienia następujących po sobie kolejnych faz stylistycznych, począwszy od dworu z renesansowymi ogrodami kwatrowymi, przez barokowy i klasycystyczny ogród, aż do parku krajobrazowego. Obecnie teren całego kompleksu jest zaniedbany. Widoczne są zamierające drzewa, samosiewy i nieformalne ciągi komunikacyjne.

Słowa kluczowe: Międzyrzec Podlaski, pałac Potockich, park krajobrazowy

WSTĘP

Międzyrzec Podlaski usytuowany jest na południowym skraju Podlasia w województwie lubelskim, powiecie białskim, u zbiegu trzech rzek: Krzny Północnej, Piszczki i Krzny Południowej oraz kanału Wieprz-Krzna. To 18-tysięczne miasto położone jest na

Adres do korespondencji – Corresponding authors: dr hab. Marek Dąbski, dr inż. Margot Dudkiewicz, dr inż. Wojciech Durlak, mgr inż. Karolina Antoniuk, dr hab. Elżbieta Pogroszewska – Katedra Roślin Ozdobnych, Dendrologii i Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, ul. Głęboka 28, 20-612 Lublin, e-mail: margotdudkiewicz@o2.pl.

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2017

pograniczu 3 krain geograficznych: Niziny Mazowieckiej, Niziny Południowopodlaskiej oraz Polesia Lubelskiego.

Założenie pałacowo-parkowe w Międzyrzeczu Podlaskim było kształtowane na przestrzeni pięciu wieków i ulegało zmianom zgodnie ze stylami panującymi w sztuce ogrodowej. W zależności od sytuacji gospodarczej majątku, rezydencje kolejnych międzyrzeckich właścicieli zachwycały swą świetnością, bądź przedstawiały obraz zniszczeń. Zmiana miejsca posadowienia pałacu, jako głównego elementu układu kompozycyjno-przestrzennego, powodowała jednocześnie przekształcenia całego założenia ogrodowego. Obecnie teren parku jest zaniedbany. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż dawny majątek należy do kilku właścicieli, oraz z braku funduszy umożliwiających odtworzenie i odpowiednie jego zagospodarowanie. Widoczne są zamierające drzewa, grupy samosiewów, trawniki porośnięte chwastami, liczne nieformalne ciągi komunikacyjne oraz budynki wymagające renowacji. W takim stanie zespół obiektów nie może należycie pełnić funkcji krajobrazowych, dydaktycznych czy też społecznych.

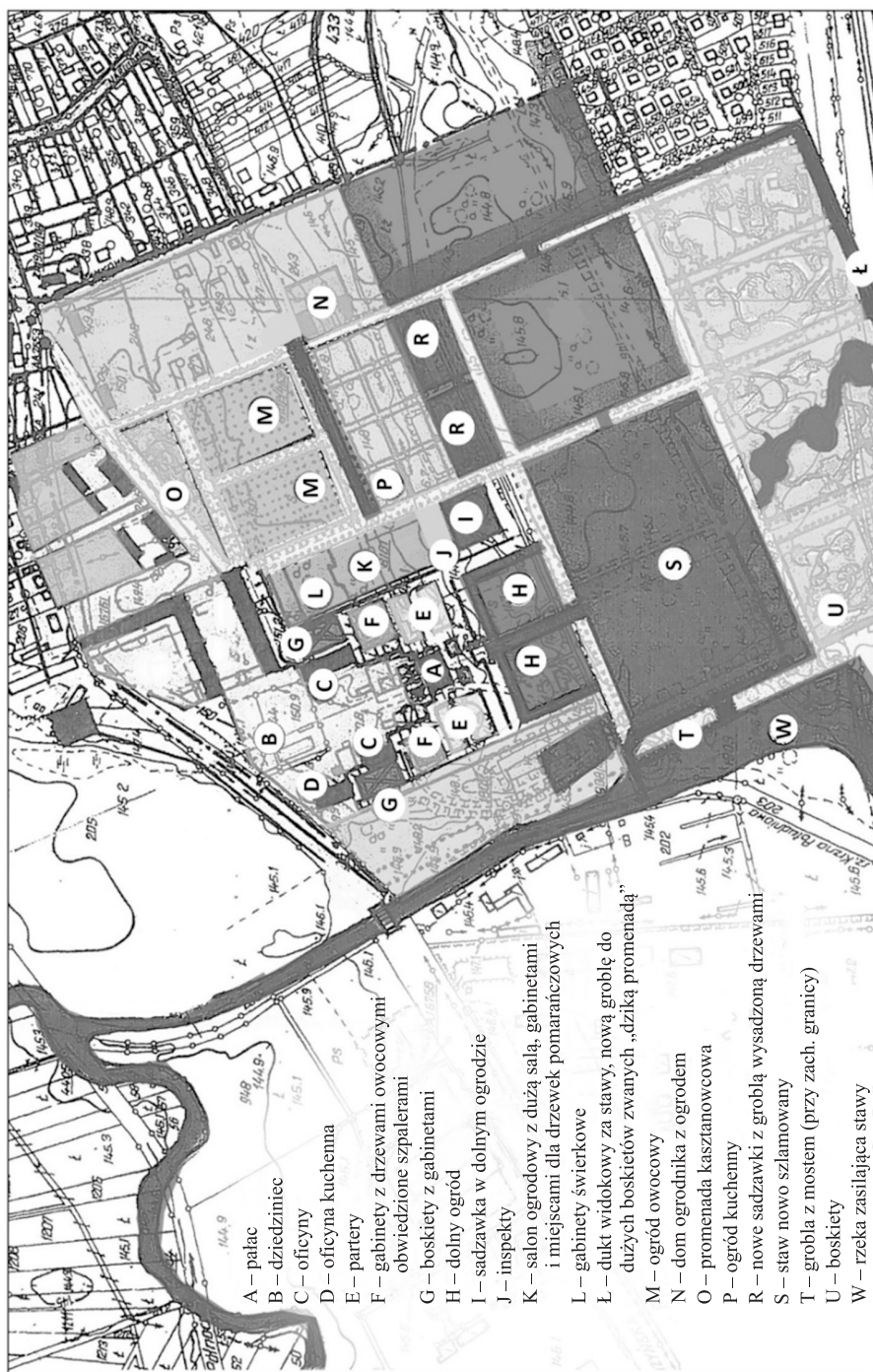
MATERIAŁY I METODYKA

Zespół pałacowo-parkowy w Międzyrzeczu Podlaskim usytuowany jest w centrum miasta przy ulicy Lubelskiej. Łącznie powierzchnia terenu parkowego to 29,78 ha. Niniejsze opracowanie obejmuje działkę nr 245/3 o wielkości 6,09 ha należącą do miasta. Prace prowadzono dwuetapowo. Pierwszy etap prac polegał na analizie materiałów źródłowych – dawnych map, ikonografii i inwentaryzacji będących w archiwach, bibliotekach oraz w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków. Drugim etapem były badania terenowe przeprowadzone w 2015 roku, podczas których wykonano szczegółową inwentaryzację dendrologiczną drzew oraz ogólną inwentaryzację architektoniczną budynków. Obwody pni drzew mierzono na wysokości 130 cm licząc od poziomu gruntu z dokładnością do 1 cm. Pomiarom objęto drzewa o obwodzie w pierśnicy powyżej 15 cm. Zasięg rzutu korony drzew mierzono z dokładnością do 0,5 m. Przy określeniu wysokości drzew posłużono się metodą trygonometryczną. Szacunkową analizę wiekową drzew opracowano na podstawie tabeli wiekowej drzew Majdeckiego [1980–1986]. Na podstawie inwentaryzacji i analiz materiałów źródłowych powstała koncepcja rewaloryzacji, której celem było zachowanie i utrwalenie walorów zabytkowych obiektu, jak również przywrócenie elementów zatartych.

RYS HISTORYCZNY I STAN OBECNY

Akt erekcyjny kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim z roku 1477 wspomina o istnieniu pierwszej siedziby właścicieli międzyrzeckich. Był to dwór drewniany tzw. kurza, zlokalizowany na płaskowzgórzu zwanym Zamczyskiem, na północ od rzeki Krzny, naprzeciwko kościoła, obok folwarku Zadworne. Stefan Zbaraski zmienił lokalizację siedziby w 1564 roku i wybudował drewniany zamek obronny typu „fortalitium” [Wawrzyńczyk 1951]. W XVI wieku lokalizację rezydencji zmienił po raz trzeci w historii Międzyrzecza Gabriel Tęczyński, który przeniósł ją na południowy zachód od miasta, nad rzekę Krznę. Wybudowano tu wówczas drewniany,

piętrowy pałac, ozdobiony od frontu kolumnami. Tutejsze rozległe ogrody składały się z kompleksu kwater ozdobnych, użytkowych i wodnych otaczających pałac i inne zabudowania zgrupowane wokół dziedzińca przy pałacu [Chomiccki 1990, Wildner-Nurek 1994, Bończak-Kucharczyk i Kucharczyk 2016]. W XVII wieku założenie miało charakter ogrodu wczesnobarokowego, podzielonego na regularne kwadratowe lub prostokątne kwatery obsadzone drzewami i szpalerami. W XVIII wieku ogrody nie uległy dużym zmianom, pomimo, że właściciele Międzyrzecza często się zmieniali. Zespół pałacowy był w tym okresie własnością kilku rodzin m.in.: Tęczyńskich, Daniłowiczów, Opalińskich, Lubomirskich, Sieniawskich i Denhoffów [Kucharczyk 1980, Geresz 2001]. Od czasu, gdy w 1731 roku August Aleksander Czartoryski poślubił Marię Zofię Sieniawską, dobra międzyrzeckie były w posiadaniu magnackiego rodu Czartoryskich przez ponad 100 lat, do 1844 roku. Poszczególne elementy tamtego założenia znane są z zachowanego planu wykonanego w 1773 roku. Ukazuje on rozległe, odzwierciedlające zamożność właścicieli, założenie ogrodowe. Zaznaczony jest pałac, oficyny, budynki służbowe oraz barokowy ogród o bogatym wystroju kwater. Z planem pokrywa się inwentarz dóbr międzyrzeckich z lat 1778–1779 wykonany w okresie największego rozwoju rezydencji. Założenie ogrodowe rozplanowane było z dużym rozmachem. Zastosowano wówczas wieloosiowy układ kompozycyjny. Główna oś kompozycyjna biegła z północy na południe przez dziedziniec, pałac oraz kanał wodny i kończyła się u wylotu alei, mając po obu stronach symetrycznie rozłożone kwatery [Wildner-Nurek 1994]. Dziedziniec honorowy tworzyły: pałac i dwie oficyny, przy których znajdowały się gabinety świerkowe oraz salon ogrodowy z drzewkami pomarańczy. Po prawej stronie mieściła się wozownia z kordegardą i oranżerią, po lewej zaś kuchnia ze studnią. Przy budynku pałacu istniało 6 parterów obsadzonych strzyżonymi formami drzew. Szczegółowy opis naczyn w ogrodzie włoskim podaje, wykonany na zlecenie Czartoryskich, tzw. Inwentarz dóbr międzyrzeckich z dnia 30 czerwca 1782, wyliczając „12 wazów z obręczami żelaznymi z drzewkami”. Część reprezentacyjna ogrodu górnego oddzielona była od części użytkowej aleją lipową, za nią znajdowała się szkółka młodych kasztanowców oraz sad. Obok sadu znajdował się ogród kuchenny w formie ośmiu kwater. Ogród dolny tworzyły dwie kwatery z sadzawkami i ornamentem roślinnym obwiedzione kanałami. Od strony południowej, za stawami, znajdowały się jeszcze 4 duże kwatery z wijącymi się ścieżkami i salami ogrodowymi. Ogrody były prowadzone fachowo, a produkowany tu materiał roślinny był kupowany przez wielu magnatów rozbudowujących swoje rezydencje. Znajdował się wśród nich Jan Klemens Branicki, który w 1756 roku nabył kasztanowce do ogrodu przy pałacu w Białymstoku [Teki Glinki...]. W latach 1805–1815 z inicjatywy Konstantego Czartoryskiego przebudowano rezydencję według projektu Szymona Bogumiła Zuga. Przebudowa przebiegała w dwóch etapach. Najpierw w ogrodzie dolnym w miejsce dawnych kanałów oraz kwater położonych na południowy wschód od kanałów urządzono dwa wielkie stawy, a na miejscu dawnego stawu i części kanału założono trzy stawy mniejsze. Do ogrodu dodano kompozycję w duchu sentymentalnym, tzw. dziką promenadę, składającą się z pięciu części przedzielonych alejami, wypełnionych roślinnością. Między nimi przebiegały splecione ścieżki łączące szereg niewielkich wnętrz. Trzy z tych wnętrz wypełniały małe stawy. Fazę tę obrazuje niedatowany plan – „Planta ogrodów Międzyrzeckich przez alfabet opisana” (ryc. 1).

Ryc. 1. Plan majątku w Miedzyrzeczu latach 1805–1815 (oprac. autorów na podstawie „Planta ogrodów Miedzyrzeckich przez alfabet opisaną”)

Fig. 1. Plan palace and park complex in Miedzyrzecz 1805–1815 (authors based on „Gardens in Miedzyrzecz described by the alphabet”)

W 1828 roku Konstanty Czarotoryski opuścił kraj i wówczas zlikwidowano kosztowne w pielęgnacji partery i boskiety, a na ich miejsce wprowadzono swobodne kompozycje roślinne [Wildner-Nurek 1994]. W czasie powstania w 1830 roku murowany pałac został zniszczony. Konstanty Czarotoryski zdecydował się na sprzedanie posiadłości w 1840 roku ze względu na duże zadłużenie. W 1844 roku nową właścicielką dóbr międzyrzeckich została Aleksandra Potocka, która w latach 1852–1855 zrealizowała budowę nowego pałacu wg projektu Franciszka M. Lanczego. Architekt ten przebudował również ogrody w stylu krajobrazowym. Nowy pałac został zlokalizowany na północny wschód od starego. Zmiana lokalizacji pałacu, jako głównego elementu założenia ogrodowego, pociągnęła za sobą przekształcenia pozostałych jego części. Zlikwidowano barokowy układ partierów i gabinetów przy starym pałacu, który zamieniono na młyn, a potem na mieszkania. Regularne nasadzenia partierów przekształcono w swobodne, a przed budynkiem nowego pałacu, na miejscu gabinetów, wprowadzono owalny gazon [Kucharczyk 1980]. Wygląd parku na początku XX wieku opisała Maria Szelańska-Teska [1974], córka pracownika administracji dóbr Krystyny Potockiej w Międzyrzeczu. Z opisu tego wynika, że park oddzielony był od ulicy Lubelskiej dużym placem św. Floriana. W pobliżu rzeki znajdowały się 3 stawy, a nad rzeką dwa mosty łączące właściwy park z tzw. dziką promenadą, do której prowadziły aleje grabowe. Promenada stanowiła niewielki las świerkowo-wiązowy o gęstym poszyciu z leszczyny, jałowca i paproci. Park zdobiły bardzo dobrze utrzymane trawniki z klombami barwnych kwiatów i aleje z kasztanowców – „aleje kasztanów krzyżowały się w kilku miejscach. Jedna z nich stanowiła granicę z rozległymi ogrodami: owocowym, warzywnym z oknami inspektowymi i cieplarnią wśród różnobarwnych pięknych kwiatów. Nad całym tym panował świetny fachowiec, niestrudzony w pracy, długoletni pracownik Dóbr, Antoni Benedykt Gąsowski”. Park ogrodzony był drewnianym płotem i zamknięty dla mieszkańców miasta. W czasie I wojny światowej w 1915 roku w parku znalazły schronienie liczne rzesze uciekinierów wojennych. Po oddaleniu się frontu park przedstawiał opłakany widok, był kompletnie zniszczony, zdewastowany. Po wycofaniu się Rosjan do Międzyrzecza wkroczyli Austriacy, by ustąpić z kolei miejsca Niemcom, którzy urządzili w pałacu siedzibę władz wojskowych. W listopadzie 1918 roku pałac został spalony [Wildner-Nurek 1994] i rozebrany między 1922 a 1927 rokiem. Pozostała z niego tylko niewielka część przylegająca do budynku stajni i wozowni. W latach 1930–1931 przystąpiono do wznoszenia nowego budynku, który istnieje do dzisiaj. Nowy pałac, wzniesiono według projektu architekta Antoniego Dygata w stylu wczesnego polskiego modernizmu z elementami wnętrza art deco. Jest on usytuowany na południowy zachód od placu św. Floriana i zwrócony frontem w kierunku ulicy Lubelskiej. Włączenie placu św. Floriana w obręb założenia pozwoliło kompleksowo rozwiązać problem zagospodarowania terenu. Podczas budowy nowej siedziby usunięto mieszczące się przed pałacem zabudowania mieszkalne i gospodarcze oraz stworzono w tym miejscu istniejące do dzisiaj duże, jednolite wnętrze parkowe. Ponadto w okresie międzywojennym wycięto roślinność na terenie dzikiej promenady, pozostawiając jedynie szpalery grabowe. Na miejscu usuniętej roślinności zasadzono sady. Funkcje promenady przyjął wówczas las olszowy, który wyrósł na terenie dawnych stawów, osuszonych w XIX wieku. Po wybuchu II wojny światowej Międzyrzec od 17 września 1939 znajdował się przez pewien czas w rękach wojsk radzieckich. Pałac został wówczas ograbiony a w wyniku wybuchu zgromadzonego w gorzelni spirytusu budynek gorzelni

i sąsiadujące zabudowania uległy częściowemu zniszczeniu. W październiku 1939 roku miasto przeszło z kolei w ręce niemieckie. Na terenie rezydencji Potockich Niemcy zlokalizowali wojskową komendanturę miasta. Stan na rok 1942 roku przedstawia mapa sporządzona przez A. Czartoryskiego. Do pałacu od północy prowadziła aleja dojazdowa, a od wschodu, zachodu i południa był on otoczony alejami: lipową, grabową i kasztanową. Prawą część budynku pałacu stanowiło skrzydło kuchenne, lewą zaś magazyn gorzelni. Oficyna pałacowa zajmowała północno-zachodnią część założenia, natomiast tuż za nią mieściła się stajnia. W zachodniej części założenia zlokalizowany był zespół gorzelni zaś w południowej sadzawki oraz dawny wielki staw. Zmianie uległa również lokalizacja dwunastaka, który znajdował się w północnej części poza granicą obszaru założenia pałacowego. Ponadto południowa część nie ośniewała już blaskiem i świetnością – po XVIII-wiecznych, jakże wykwintnych w swej okazałości boskietach, został jedynie ślad. W południowo-zachodniej części założenia znajdowały się mieszkania pracowników pałacu i gorzelni. Niezmiennym elementem jest lokalizacja domu ogrodnika. W czerwcu i lipcu 1944 roku stacjonowały tam przez pewien okres oddziały węgierskie. W dniach 24–26 lipca 1944, podczas 3 dniowej bitwy o Międzyrzec pomiędzy wojskami radzieckimi a niemieckimi w wyniku intensywnych bombardowań artyleryjskich znacznie ucierpiał parkowy drzewostan oraz budynek pałacowy. Po wyzwoleniu pałac i teren parku były wykorzystywane jako koszary stacjonującej w Międzyrzeczu jednostki wojsk radzieckich. W tym czasie zespół pałacowo-parkowy uległ dalszej dewastacji. Począwszy od 1946 roku założenie przeszło szereg zmian. 1 września 1946 ulokowano w pałacu Państwowy Dom Dziecka, który w 1979 roku przemianowano na Państwowy Dom Opiekuńczy. Część gospodarcza założenia od 1946 roku użytkowana była przez instytucje związane z obsługą rolnictwa. Znajdowały się tam placówka Technicznej Obsługi Rolnictwa oraz winiarnia i gorzelnia należąca do PGR Międzyrzec. Na początku XXI wieku w pałacu mieściła się siedziba Zamiejscowego Ośrodka Dydaktycznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz Oddziału Zamiejscowego Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej z Łodzi [Geresz 2012]. W chwili obecnej w pałacu mieści się Miejski Ośrodek Kultury (ryc. 2). Obiekt wyremontowano, jednak park nie doczekał się renowacji. Wyasfaltowano jedynie dojazd i drogę do pałacu, odnowiono kapliczkę z figurką Matki Boskiej oraz dosadzono niewielkie ilości drzew i krzewów [Kucharczyk 1980]. Pałac zbudowano na planie litery L. Jest to budynek modernistyczny, murowany z cegły i otynkowany, zwrócony frontem w kierunku północnym, o dwunastoosiowym korpusie i siedmioosiowym skrzydle wschodnim. Obiekt ma dwie kondygnacje, podpiwniczenie i mieszkalne poddasze. Elewacje korpusu są dzielone szerokimi lizenami. Na elewacji frontowej widoczny jest trójkondygnacyjny centralny ryzalit o boniowanych narożach i lizenach ujmujących w wielkim porządku górne kondygnacje, z uskokowym portalem w wydatnym boniowanym obramieniu, z zadaszeniem na szerokich uskokowych wspornikach, oświetlonym luksferami. Na drugiej kondygnacji znajduje się balkon o pełnym parapecie. Natomiast na skrajnych osiach elewacji ogrodowej są zamknięte trójbocznie werandy, między którymi jest taras. Wnętrza korpusu w większości przekształcone są dwutraktowe, z sienią i korytarzem na osi. Częściowo zachowany wystrój wnętrza z ciemnego dębu obejmuje: schody na parterze, boazerię w sieni, szafy w bibliotece, neorokokowe boazerie na piętrze i wyposażenie łazienki. Dachy obiektu są wysokie, dwuspadowe, z mansardowymi oknami w elewacji frontowej.

Ryc. 2. Panorama – część frontowa pałacu (fot. K. Antoniuk, 2015)

Fig. 2. Panorama – part of the front of the palace (photo K. Antoniuk, 2015)

Na terenie parku znajdują się także: ośmiorak, dwunastak, stajnia i wozownia oraz zespół gorzelni, oficyna, magazyny, wieża i kapliczka.

Obok pałacu znajduje się murowana dwukondygnacyjna oficyna z pierwszej połowy XIX wieku, zbudowana na planie prostokąta, stanowiąc północną część pałacu wybudowanego przez A. Czartoryskiego w latach 1805–1815. Jest to budynek pięcioosiowy, dwukondygnacyjny, z neobarokowymi szczytami w elewacjach bocznych z prostokątnym gankiem w części frontowej i dwuspadowym dachem, krytym blachą [Karta ewidencyjna...].

Budynek stajni, usytuowany na skraju parku wybudowano przed 1773 roku. Pod koniec XVIII wieku urządzono w nim browar, a w okresie międzywojennym w skrzydle północnym mieściły się mieszkania pracowników dóbr [Kucharczyk 1980]. Frontową część budynku, w którym obecnie znajduje się Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia, przedstawia ryc. 3.

Na terenie parku znajduje się pozostałość pałacu, tzw. Baszta – neogotycka budowla projektu architekta Franciszka Marii Lanciego z lat 1852–1855. Był to element neogotyckiej ściany osłaniającej taras pałacowy i połączony z pałacem. Ma ona smukły kształt,

Ryc. 3. Dawna stajnia, obecnie siedziba Państwowej Szkoła Muzycznej (fot. K. Antoniuk, 2015)

Fig. 3. The former stables, now the headquarters of the National School of Music (photo K. Antoniuk, 2015)

dwie kondygnacje i jest zbudowana z cegły na planie ośmioboku umieszczonego na cokole. Ściany budowli otynkowano. Wysoką część dolną wydzielono gładką opaską, ponad którą znajdują się wąskie prostokątne otwory imitujące szczelinowe strzelnice. Powyżej znajduje się fryz z rautów, a całość zwieńczono imitacją krenelażu (ryc. 4).

W północno-wschodniej części parku znajduje się kapliczka św. Floriana, powstała prawdopodobnie po roku 1920. Jest ona podobnie jak Baszta obiektem dwukondygnacyjnym zbudowanym na niskim cokole na planie kwadratu, murowanym z cegły i otynkowanym. W dolnej części znajdują się wysokie prostokątne płyciny i boniowane naroża. Natomiast część górna, zwieńczona gzymsem, jest wyposażona w otwory zamknięte łukiem odcinkowym. Niski daszek namiotowy jest kryty dachówką. Wewnątrz znajduje się rzeźba św. Floriana (ryc. 5).

Ryc. 4. Baszta (fot. K. Antoniuk, 2015)
Fig. 4. Tower (photo K. Antoniuk, 2015)

Ryc. 5. Kapliczka św. Floriana (fot. K. Antoniuk, 2015)
Fig. 5. Chapel St. Florian (photo K. Antoniuk, 2015)

Porównując stan obecny założenia z planami z XIX wieku, zauważyć można jedynie pozostałości wspaniałego dawnego drzewostanu. Częściowo zachowany jest układ kwaterowy na osi pałacu wyznaczony kilkunastoma okazami kasztanowców, jesionów, lip i grabów. Dawne nasadzenia liniowe znajdują się wzdłuż głównej drogi dojazdowej do pałacu oraz w alei kasztanowej prowadzącej na północny-wschód w kierunku kościoła. Stan zdrowotny drzew oceniono jako średni, a całość drzewostanu wymaga prac sanitarnych. W parku oprócz głównej alei dojazdowej oraz ścieżki biegnącej w kierunku wnętrza północno-wschodniego, nie pozostały żadne dobrze zachowane ciągi komunikacyjne.

Główna droga dojazdowa od ul. Lubelskiej prowadzi dawną aleją biegnącą w kierunku południowym, przed północną elewacją pałacu otaczając owalny gazon i ciągnie się dalej ku północnemu wschodowi. Jej nawierzchnię stanowi różnorodny materiał.

INWENTARYZACJA DENDROLOGICZNA

Na terenie parku zinwentaryzowano 316 drzew, wśród których przeważa *Acer platanoides*, *Tilia cordata*, *Fraxinus excelsior*, *Fraxinus pennsylvanica*, *Quercus robur* i *Aesculus hippocastanum* (tab. 1, ryc. 6). Tylko nieliczne z nich są pozostałościami dawnego starodrzewu. Najcenniejszymi drzewami, kwalifikującymi się do ochrony, są dwa okazy *Fraxinus pennsylvanica*, o obwodach pnia odpowiednio 510 i 450 cm, *Fraxinus excelsior* o obwodzie 430 cm, a także *Carpinus betulus* o obwodzie pnia 450 cm. Stan zdrowotny wielu drzew jest niezadowolający, występują m.in. wypróchnienia i ubytki wgłębne pni oraz suche i obłamane konary. Obecnie konieczne jest przeprowadzenie niezbędnych prac porządkowych w drzewostanie. Należy usunąć młody podrost, pozostawiając wybrane drzewa, by zapewnić zróżnicowanie wiekowe drzew. Drzewostan należy uzupełnić o ciekawe gatunki parkowe. Niepodjęcie działań ratowniczych drzewostanu parku spowoduje, że w najbliższych latach będzie postępować proces renaturalizacji.

Tabela 1. Zestawienie liczbowe inwentaryzacji drzew rosnących w parku Międzyrzec Podlaski w 2015 r. (oprac. autorzy)

Table 1. Register of species and varieties of trees in post manor park in Międzyrzec Podlaski in 2015 (authors)

Lp. No.	Nazwa łacińska Latin name	Nazwa polska Polish name	Przedział wiekowy Age range				Liczba drzew The number of trees
			< 50	51–90	91–150	> 151	
1.	<i>Abies concolor</i> Lindl. ex Hildebr.	jodła jednobarwna	1	1	–	–	2
2.	<i>Acer platanoides</i> L.	klon pospolity	13	24	34	2	73
3.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	kasztanowiec pospolity	5	27	12	–	44
4.	<i>Carpinus betulus</i> L.	grab pospolity	–	3	6	4	13
5.	<i>Fraxinus pennsylvanica</i> Marsh.	jesion pensylwański	5	22	20	6	53
6.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	jesion wyniosły	4	17	5	1	27
7.	<i>Larix decidua</i> Mill.	modrzew europejski	–	–	–	1	1
8.	<i>Malus ×purpurea</i> Rehder	jabłoń purpurowa	1	–	–	–	1
9.	<i>Picea abies</i> H. Karst.	świerk pospolity	11	–	–	–	11
10.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	robinia biała	3	4	1	–	8
11.	<i>Tilia cordata</i> Mill.	lipa drobnolistna	11	38	14	2	65
12.	<i>Quercus petraea</i> Liebl.	dąb bezszypułkowy	–	–	5	1	6
13.	<i>Quercus robur</i> L.	dąb szypułkowy	–	2	9	1	12

Ryc. 6. Zespół pałacowo-parkowy w Międzyrzeczu Podlaskim – inwentaryzacja dendrologiczna w 2015 roku

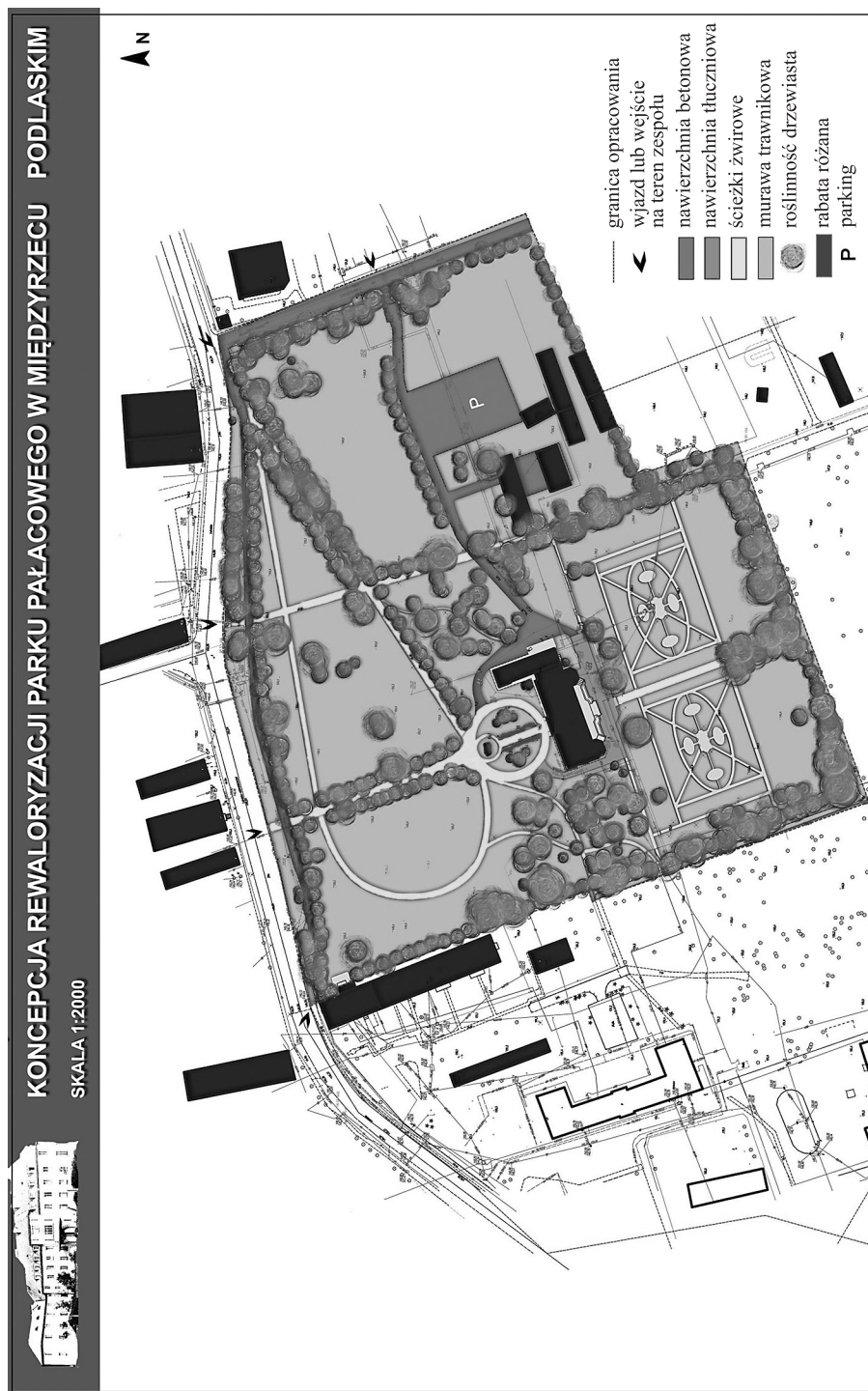
Fig. 6. The post manor park in Międzyrzec Podlaski – inventory of the dendrological in 2015

KONCEPCJA REWALORYZACJI

Ze względu na zmiany w ukształtowaniu terenu oraz względy ekonomiczne niemożliwa jest rekonstrukcja barokowych ogrodów pałacowych. Przyjęto więc zasadę utrzymania założenia w duchu ogrodów krajobrazowych. Podmiotem wiodącym w procesie rewaloryzacji powinna być Gmina miejska miasta Międzyrzec Podlaski jako właściciel najwartościowszych obiektów kubaturowych. W proponowanej koncepcji rewaloryzacji teren podzielono na trzy strefy o zróżnicowanym programie i funkcjach (ryc. 7). Pierwsza strefa – wjazdowa – obejmuje obszar głównej bramy, alei dojazdowej i gazonu przed rezydencją. Druga strefa – reprezentacyjna – to dwa partery haftowe w części południowej stylizowane na epokę baroku. Trzecia strefa – spacerowo-wypoczynkowa – to pozostała część parku z układem dróg spacerowych i ławek wypoczynkowych. Projektowany układ komunikacji ma ułatwić dostępność tego terenu. Ścieżki spacerowe poprowadzono po całym terenie parku, zapewniając wygodne połączenie z miastem. Ponadto wprowadzone zostaną niezbędne elementy małej architektury tj.: ogrodzenie, kosze na śmieci oraz tablice informacyjne przy głównych wjazdach. Zaproponowano również oświetlenie w części parkowej (stylizowane latarnie) i przypałacowej (oświetlenie zalewowe). Proponuje się również wprowadzenie monitoringu, aby zabezpieczyć obiekt przed aktami dewastacji. Ponadto na terenie całego założenia parkowego należy podjąć działania dotyczące konserwacji i leczenia drzew oraz wykonać naturalistyczne nasadzenia z krzewów ozdobnych i bylin. Pożądane będą także niewielkie formy kwiatowe, tj. kosze kwiatowe, oraz drobne formy rzeźbiarskie, np. wazy i postumenty.

PODSUMOWANIE

W wieku XVIII dobra międzyrzeckie były w posiadaniu rodziny Czartoryskich. Był to okres największego rozwoju rezydencji międzyrzeckiej na przestrzeni pięciu wieków. To wielkie, odzwierciedlające zamożność właścicieli założenie ogrodowe wyróżniało się wieloosiowym układem kompozycyjnym z parterami z ornamentem kwiatowym, topiarami, gabinetami w boskietach ze świerków, oranżerią, sadami oraz stawami. Regularne formy parterów przekształcono w XIX wieku w swobodne nasadzenia roślinne. Przed budynkiem nowego pałacu urządzono owalny gazon. Podczas przebudowy regularnego założenia pozostała niezmieniona północno-wschodnia jego część z kwaterami szkółek, sadów i ogrodem kuchennym. W pierwotnym stanie zachowała się również odgradzająca ten obszar od dawnej części ozdobnej aleja lipowa, przechodząca dalej w groble, które wówczas obsadzono szpalerami grabowymi. Zachowany został tutaj również wodny układ stawów oraz leśny charakter dzikiej promenady. Na terenie objętym inwentaryzacją dendrologiczną zlokalizowano 316 drzew, wśród których przeważają klony, lipy, jesiony, dęby i kasztanowce. Największą bolączką jest brak całościowej i kompleksowej opieki nad całym obiektem, co w znacznym stopniu przyczynia się do pogłębiania zjawisk destrukcyjnych zarówno w substancji zabytkowej parku, jak i w niektórych budynkach. Zjawiska takie przyczyniają się do spadku poczucia bezpieczeństwa użytkowników obiektu. Budynki inwentarskie niszczą, dlatego ważnym zadaniem jest znalezienie właściwego sposobu ich użytkowania, przy poszanowaniu wartości historycznych. Na

Ryc. 7. Koncepcja adaptacji zespołu pałacowo-parkowego w Międzyrzec Podlaskim (autorzy)
 Fig. 7. The concept of adaptation of the post manor park in Międzyrzec Podlaski (authors)

terenie parku obserwuje się ponadto niekontrolowany rozrost zieleni samosiewnej, powodujący zatarcie dawnych układów kompozycyjnych. Istnieje także pilna potrzeba wykonania prac pielęgnacyjnych w starym drzewostanie ze względu na wieloletnie zaniedbania w tym zakresie, co wpływa na stan zdrowotny roślinności drzewiastej występującej na terenie opracowania.

Proponowany projekt rewaloryzacji parku pałacowego w Międzyrzecu Podlaskim przewiduje ukazanie zmian, a zarazem kolejnych etapów kształtowania się rezydencji międzyrzeckiej oraz jej częściowe odtworzenie. Zaproponowano poprawę układu komunikacyjnego, stanu technicznego elementów małej architektury, pielęgnację starodrzewu i wprowadzenie ozdobnych form roślinnych charakterystycznych dla drugiej połowy i końca XIX wieku.

PIŚMIENNICTWO

- Chomicki, J. (1990). Rozwój układu urbanistycznego Międzyrzecza Podlaskiego. *Rocz. Międzyrzecki*, 20–21–22, 78–169.
- Geresz, J. (2001). Międzyrzec Podlaski: dzieje miasta i okolic. Intergraf, Międzyrzec Podlaski.
- Geresz, J. (2012). Międzyrzec Podlaski: historia i tożsamość miasta. Poligraf, Międzyrzec Podlaski.
- Bończak-Kucharczyk, E., Kucharczyk, K. (2016). Kompozycje swobodne. MiniGo, <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/article/show/id/43> [dostęp 23.08.2016].
- Inwentarz dóbr międzyrzeckich z dnia 30 czerwca 1782 r. Muzeum Narodowe w Krakowie, *Archiwum Gospodarcze Czartoryskich*, nr 403/4, 51–71.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa (1982). Ośrodek dokumentacji zabytków w Warszawie, sygn. 1088.
- Kucharczyk, K. (1980). Recenzja ewidencji Parku. SITR, Białystok.
- Majdecki, L. (1980–1986). Tabela wiekowa drzew. Rkps, Oddział Architektury Krajobrazu SGGW, Warszawa.
- Szelągowska-Teska, M. (1974). *Międzyrzec mego dzieciństwa*. *Rocznik Międzyrzecki*, 6, 181–182.
- Teki Glinki. Ośrodek Dokumentacji zabytków w Warszawie, Teki 397, 2.
- Wawrzyńczyk, A. (1951). Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI w. WTN, Wrocław.
- Wildner-Nurek, I. (1994). Dzieje rezydencji Międzyrzeckiej. *Rocznik Międzyrzecki*, 26, 108–124.

THE RESULTS OF INVENTORY AND THE REVALORISATION CONCEPT OF A HISTORICAL PALACE AND PARK COMPLEX IN MIĘDZYRZEC PODLASKI (LUBELSKIE VOIVODESHIP)

Abstract. The study covers a part of the palace and park complex in Międzyrzec Podlaski with an area of 6.09 hectares. The historical shape of the composition of the park was based on the analysis of archive materials and fieldwork. The aim of the study was to draw up a concept of revalorisation of the palace and park complex. The first wooden main building in Międzyrzec was built by Gabriel Tęczyński in the early seventeenth century. Later Międzyrzec belonged to many wealthy families, including the Potocki family (owners of Wilanów). Up to our times there has survived the mass of the palace, designed by Antonio Dygat, which comes from the 30s of the twentieth century. The property is registered as a monument which belongs to the Municipality and it houses the Municipal Cultural Centre. Today's complex is the result of overlapping of the successive stylistic phases,

starting from the court with Renaissance gardens divided into sections, through the baroque and neoclassical gardens up to the landscape park. Currently, the area of the whole complex is neglected. There are visible dying trees, weed seeds and informal traffic routes.

Keywords: Międzyrzec Podlaski, The Potocki Palace, landscape park

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 1.09.2017

Do cytowań – For citation: Dąbski, M., Dudkiewicz, M., Durlak, W., Antoniuk, K., Pogroszewska, E. (2017). Wyniki inwentaryzacji i koncepcja rewaloryzacji zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Międzyrzeczu Podlaskim (woj. lubelskie). *Acta. Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 16(3), 125–138.